

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

Микола Степаненко,

<https://orcid.org/0000-0002-6727-1265>,

доктор філологічних наук, професор,

Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна)

вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, Україна

e-mail: myk_ivan@ukr.net

Модерне джерело представлення й поширення енциклопедичних знань в інформаційному просторі

Рец. на кн.: Железняк М., Іщенко О., Очеретянко С., Давиденко О. (2021). *Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі* / відп. ред. акад. І. Дзюба. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. 196 с.

Прекрасному не потрібні докази.

Франсуа Вольтер

Відомий польський письменник і тлумач Ян Парандовський (1895–1978) слушно наголошував свого часу, що «енциклопедії живуть у наших помешканнях якимось приспанім життям: ми будимо їх зненацька, коли нам потрібне значення того чи того слова або коли ми хочемо знайти якусь назву, пригадати забуту дату». Можна погодитися із цим твердженням, а можна, опираючись на сонмище аргументів та фактів, і заперечити його. Приспане життя і сучасне прагнення світу опинитися в інформаційному просторі – речі несумісні. Отож зміст цитованого афоризму ще донедавна мав певний сенс, а сьогодні він відчутно дисонує з реальністю, набуває виразного образного звучання. Без «кола знань», як і без першооснов світу – землі, води,

вогню й повітря, – не обійтися. Енциклопедія – з-поміж предвічних найбільших досягнень людства, а енциклопедистика – серед нині найважливіших царин людського буття. За сиву свою історію «взірець найповнішого та авторитетного по-

дання інформації з широкого кола питань чи вузької галузі, еталон знання та віддзеркалення рівня науки й культури» (с. 14) * удосконалювався, шліфувався на рівні змісту й неодмінно змінювався, прагматизувався на рівні форми, аби всякчас, за будь-яких, часто несприятливих, обставин угамувати інтелектуально-духовні запити людини та людства, забезпечувати поступ окремих народів і цивілізації загалом. Ця велична всепланетарна місія сягає своїм корінням першої революції в інформаційній сфері, коли писемність покорила час і простір, упевнено простувала через другу, коли з'явилася рукописна книга, й третю, коли винайдено друкарський прес та набірний шрифт, і, нарешті, стала невід'ємним складником четвертої, яку велично іменують залежно від її атрибутів-винаходів століттям радіо, телебачення, комп'ютерів, Інтернету. Мати енциклопедичний скарб у власній бібліотеці – престиж, органічна потреба інтелігентної людини, інтелектуала, духовно багатой, освіченої особистості, яка живе не для того, щоб їсти, а їсть для того, щоб жити і змінювати довкруги себе світ. Грубезні томи багатомірової мудрості, які були незручними в користуванні, змінювали покомпоновані за науковими, духовними, релігійними та іншими циклами, темами, розділами книги, що ставали вірними супутниками тих, хто волів пізнавати й перетворювати реальність. Однак й цей, здавалося б, оптимальний вихід із ситуації відійшов сьогодні на задній план. Він поступився наймодернішому засобу формування, збереження, добування інформації в багатоманітному її представленні – електронному ресурсі.

Поряд із традиційною побутує цифровізована енциклопедистика, кардинальним питанням якої присвячено колективну монографію «Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі». Її підготували науковці Інституту енциклопедичних досліджень НАН України М. Железняк, О. Іщенко, С. Очеретянко, О. Давиденко. Потреба в такій праці очевидна.

«Електронна енциклопедистика, – переконливо обґрунтовують свій проєкт автори, – один із найперспективніших напрямів сучасної енциклопедіографії, тобто практики підготовки енциклопедичних видань. Електронні довідкові ресурси набувають поширення, завойовують популярність та активно розвиваються у зв'язку із загальним бурхливим поступом комп'ютерних технологій, засобів комунікацій, інформаційних мереж і систем» (с. 10). Мета, яку поставили дослідники-однодумці, суголосна розрахуванню на найближчу перспективу національно-стратегічним намірам, завданням і діям: «висвітлення основних тенденцій роз-

* Тут і далі покликаємося на рецензоване видання.

витку електронної енциклопедистики як джерела представлення й поширення енциклопедичних знань в українському інформаційному просторі, підвищення інтелектуального потенціалу й духовної культури громадян України» (с. 10).

Варто відразу вказати на два важливих моменти: 1) уміщені в роботі відомості слугують конкретною відповіддю на численні питання, які безпосередньо стосуються українських енциклопедичних реалій і тенденцій розвитку електронної енциклопедистики у світовому контексті; 2) монографія хоч і є колективним витвором, духу окремішності в ній не відчувається (а це явище, наголосимо по-особливому, характерне для неодноосібних робіт), позаяк виклад убагано в системний чітко й майстерно концептуалізований сюжет, вибудований на синхронно-діахронних засадах, що можна беззастережно вважати одним із пріоритетів рецензованої студії.

Електронна енциклопедистика – не український винахід, а результат тривалої творчої діяльності тих країн, які небезпідставно називають «суспільствами знань». Важливо, що наша держава активно долучається до процесу цифровізації в соціогуманітарних дослідженнях. Допомогає в цьому багатий світовий досвід, аналізові якого відведено в монографії чимало місця.

Надійним фундаментом усього дослідження слугує глибокий за змістом розділ «Створення та розвиток електронних енциклопедій в Україні» (с. 12–68) із таким його засадничим принципом: «Акумулявання, поширення й використання знань – це головне призначення будь-якої енциклопедії, а в сучасних реаліях вона ще й має сприяти "швидкому доступу суспільства до необхідної інформації"» (с. 14). Шляхи становлення електронної енциклопедистики, починаючи від конкретної дати – 1981 р., «коли було здійснено спроби використання текстів "Britannica Encyclopaedia" в електронному вигляді» (с. 15), викладено в системному форматі з доречним вияскравленням градації досягнень, які виконували роль постійного еволюційного імпульсу. Такий підхід уможливив 1) дефінування з опертям на матрицю діахронного термінологічного різнотлумачення, 2) класифікування (за цільовим призначенням, читацькою аудиторією, структурою та характером інформації) електронних енциклопедій, 3) установаження їхньої специфіки, найсутніших одмінностей від інших джерел інформації. Що ж до останніх, то виняткову увагу приділено «Вікіпедії» з огляду на різні причини, передусім ту, що вона «для багатьох людей у світі стала основним джерелом довідкової інформації» (с. 43), Принагідно, але ємно висвітлено такі – насамперед «вікіпедійні» – явища, як «мудрість натовпу» («ідея переваги інтелектуального потенціалу колективу над окремими індивідами навіть високого фахового рівня» (с. 20)), вандалізм, або навмисне спотворення тексту гасла, інформаційна екологія, PR-технології тощо. Окремий підрозділ (с. 41–50) присвячено характеристиці помітних переваг електронних енциклопедій, «завдяки чому вони набувають популярності як серед видавців, так і користувачів» (с. 42). У ньому зацентровано на специфіці структурування статті, використанні покликань та гіперпокликань, інтерактивності, мультимедійності, гіпертекстовості, зворотному зв'язку з користувачем.

На переконливих фактах розкрито «привілеї» електронних носіїв інформації, їхню реальну та потенційну перспективу. Водночас наголошено на тому, що «кореляція паперового й електронного форматів виходить за межі енциклопедистики й стосується книговидавництва загалом, де відхід у небуття друкованих видань найближчим часом всерйоз ніхто не розглядає» (с. 53). Висновок, який роблять автори, не викликає анінайменших застережень, ба навіть заспокійливо діє на тих, кого непокоїть, страшить витіснення з ужитку книги як матеріальної речі: «В Україні електронна енциклопедистика розвивається як окремий напрям енциклопедичної справи й не замінює традиційні друковані паперові енциклопедії, хоч і вносить певні інновації в їхню підготовку» (с. 56). Залишається тільки вірити, що ці прогнози й у віддаленому майбутньому не втратять своєї актуальності та чинності.

У монографії ґрунтовно висвітлено під різним кутом зору місце й роль у розвитку української електронної енциклопедистики академічних онлайн-джерел – енциклопедій, енциклопедичних словників широкого тематичного спектра, над якими працювали й продовжують сумлінно трудитися фахові колективи. Аксіомою вже стало те, що в цих виданнях «забезпечено належний рівень об'єктивного, неупередженого, з фундаментальною повнотою висвітлення здобутків національної науки, культури, всіх напрямів та сфер життєдіяльності» (с. 71). Українська енциклопедистика може гордитися своїми вагомими набутками. Від часу виходу у світ першого тому синтетичної праці «Українській народ в его прошломъ и настоящемъ» збігло понад сотню літ. За цей час до вдумливого українського читача з його широким діапазоном зацікавлень надійшли численні томи цінної і корисної інформації з різноманітних сфер знання та практичної діяльності.

Автори рецензованої праці заглибилися в простір енциклопедистики років незалежності, схарактеризували галузеві видання, підготовлені в НАН України й поза академічними інститутами. Спираючись на «Корпус енциклопедичних видань України», вони провели ретельний кількісний аналіз загальних енциклопедій («Енциклопедія Сучасної України», «Українська Радянська Енциклопедія», «Український Радянський Енциклопедичний Словник») та спеціалізованих енциклопедичних видань (галузевих, регіональних, персональних).

Логічним продовженням щойно проаналізованого системного з хронологічного й галузевого аспектів викладу став ґрунтовний опис академічних електронних енциклопедій. У фокусі уваги опинилися «передусім інтерактивні ресурси, тобто інтернет-сайти, що забезпечені сучасними засобами навігації й пошуку інформації серед наявного в них контенту» (с. 89–90): «Енциклопедія України» (10 томів і дві тематичні книги), «Енциклопедія Сучасної України» (надруковано 23 томи), «Портал Шевченка» (мультимедійна база різноманітної інформації про українського генія), «Електронний архів Михайла Грушевського» (фундаментальний компендіум знань про видатного українського діяча), «Астрономічний енциклопедичний словник» (3000 статей висвітлюють стан астрономічної науки, актуальний на початок 2000 р.), «Українська мінералопедія» (поки що

не завершений проєкт, який «є радше словником, ніж енциклопедією» (с. 102)); «Українська релігієзнавча енциклопедія» (джерело знань про релігійне життя людства й України), «Юридична енциклопедія» (перше на пострадянському просторі позбавлене ідеологічної прив'язки джерело знань про державу й право), «Філософський енциклопедичний словник» (масив української філософської думки, системний носій знань про найважливіші явища, події, періоди історико-філософського процесу), сайт «Ізборник» (систематизований звід відомостей про українську мову та вітчизняних лінгвістів).

Мовлено й про енциклопедичні проєкти, зокрема, про підготовку енциклопедії «Українська стилістика» (Інститут української мови НАН України) та «Українська літературна енциклопедія» в 5-ти томах (Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України). Учасники першого проєкту планують «систематизувати лінгвостилістичний термінологічний апарат у сучасній науковій парадигмі, простежити зв'язок лінгвостилістики з теорією та історією літературної мови» (с. 111), а другого – подати якомога повніше уявлення про український літературний процес від давнини до сучасності та його творців – письменників і літературознавців.

Важливо, що автори монографії згадали про дискусії стосовно формату цих видань – паперової версії чи електронної (оцифрованої як копії друкованого видання чи мультимедійної бази як повноцінної онлайн-енциклопедії) і розставили певні акценти на користь прийдешнього дня з його новими викликами й нагальними потребами, а не вчорашнього з його незаперечними енциклопедичними досягненнями.

Переконливими сприймаються наведені в дослідженні аргументи Л. Демської-Будзуляк, для якої онлайн-ресурс – оптимальніший і результативніший варіант підготовки фундаментальної енциклопедії. Ідеться про «створення на належному рівні мультимедійної енциклопедичної бази української літератури із забезпеченням англословної транслітерації реєстрових гасел», яке дасть змогу «не лише зафіксувати найбільші досягнення української літературознавчої науки, а й інтегрувати її у світовий спільний інформаційний простір», а ще – сприятиме «розв'язанню кола проблем, пов'язаних із форматом та змістом енциклопедичних статей: для якого рівня читача розраховані статті, який необхідний обсяг кожної з них, наскільки розлого висвітлювати ту чи іншу тему», обсягом та ціною видання, формуванням реєстру. Він, за правильного програмного забезпечення, може існувати вже з першої сотні статей, згодом поступово розширюватися. У цьому фахівцям допомагатимуть і читачі, оскільки електронний ресурс уможливує відстеження цікавих для них тем і гасел і, відповідно, першочергового введення їх до реєстру та створення словникової статті (с. 112). Використана задовга цитата проливає світло на багато питань, що виникають довкола електронної енциклопедистики, яка в Україні робить свої ще не дуже впевнені кроки. Підсумок до цього фрагмента розмови такий: проаналізовані джерела – і носії цінної інформації для фахівців, і своєрідні рекламні дискурси, які захоплюють читача, змушують його пірнути в царину навіть тих наук, що не входять до лона

його «сродної праці». Вони пропагують досягнення науки й техніки, сприяють поширенню знань серед широких верств населення, словом, інтелектуалізують, одуховнюють, просвітлюють націю, перетворюють Україну на «суспільство знань» і цим употужнюють її присутність та роль у сучасному світі.

Цікавим і змістовним є розділ «Онлайн-версія "Енциклопедія Сучасної України" (е-ЕСУ)» (с. 124–172) – «найбільшого за кількістю томів і статей українського енциклопедичного видання» (с. 124). Воно, переконливо доводять автори монографії, відрізняється від підготовлених й оприлюднених раніше студій тим, що має національну зорієнтованість, оскільки систематизує й поширює інформацію про «об'єктивні україноцентричні знання» (с. 126), які породжують бажання ідентифікувати себе українцем незалежно від етнічного походження, віросповідання, мови.

Промовистим є те, що українську енциклопедію пострадянського періоду високо поціновано в материковій Україні й за її межами. Визнано, що ця багатотомна праця густо населена персоналіями («приблизно кожна стаття в ЕСУ – про персоналію» (с. 128)), отже, вона має активно підтримуваний нині світовою спільнотою антропоцентричний характер. Переконливо, на наш погляд, умотивовано причину цього факту: «Корпус ... статей-біограм покликаний дати вичерпний звід українців, про яких треба знати, про яких треба говорити, здобутки яких – популяризувати, наголошувати на їхньому внескові в національну культуру та людську цивілізацію загалом» (там само). Вартий особливої похвали добір персоналій не за формальним принципом, а за реальними земними діяннями. Нарешті наспів час вивести із забуття в безсмертя тих, хто ревно служив Україні в лихі для неї часи колись і ще зовсім недавно, коли вона переживала процес тотального російщення.

Знаковим для «Енциклопедії Сучасної України» став 2014 р., коли було відкрито доступ до її електронної версії в мережі Інтернет. Цю сторінку з життя одного з найавторитетніших джерел акумулювання і ширення інформації в нашій державі і світі кваліфіковано описано в монографії через системно проінтерпретовані конкретні факти, поліінформативні статистичні показники. Загальний висновок утішний: коефіцієнт «енциклопедизму» високий, коло користувачів шириться, до нього активно вливається молодь, світ близький і далекий, український та неукраїнський шукає істину, пізнаючи величну історію нашої держави, стежить за її сьогоденням. Отож можна з певністю говорити про індекс популярності енциклопедії національного характеру на світових овидах.

Завершує монографію розділ «Національні та регіональні онлайн-енциклопедії за кордоном (Європа, США, Австралія)» (с. 173–194). Цей фрагмент колективної праці можна назвати інформативно-довідковим. Автори представили здобутки світової електронної енциклопедистики через огляд за абетковим принципом національних, а почасти й регіональних онлайн-енциклопедій Європи, Америки та Австралії за такою структурою: назва, адреса вебсайту, особливості, важливі дати, кількісні показники, творці й учасники. Оглянуто такі європейські енциклопедії: «Велика данська енциклопедія», «Велика енциклопедія PWN»,

«Велика енциклопедія "Болгарія"», «Велика енциклопедія Вінклера Принса», «Велика іспанська енциклопедія», «Велика норвезька енциклопедія», «Енциклопедія Молдови», «Енциклопедія Універсаліс», «Естонська енциклопедія», «Національна енциклопедія» (Латвія), «Національна енциклопедія» (Швеція), «Сербська енциклопедія», «Треккані» (Італія), «Універсальна литовська енциклопедія», «Хорватська енциклопедія»; американські енциклопедії: «Довідник Техасу», «Енциклопедія Алабами», «Енциклопедія Арканзасу», «Енциклопедія Великої Філадельфії», «Енциклопедія Західної Вірджинії», «Енциклопедія історії та культури Теннессі», «Енциклопедія Кентуккі», «Енциклопедія Колорадо», «Енциклопедія Міссісіпі», «Енциклопедія Орегону», «Енциклопедія Південної Кароліни», «Енциклопедія Чикаго», «Інтернет-енциклопедія Невади», «Нова енциклопедія Джорджії»; а також: «Австралійська енциклопедія».

Із видноколу трагічного для України 2022 р. важко погодитися з тим, що до європейських енциклопедій уналежнено «Большую российскую энциклопедию». Та й «Універсальній білоруській енциклопедії» також якось не пасує бути в парадигмі європоцентричних проєктів, які створено для «сприяння розвитку національної культури й науки, підвищення міжнародного престижу країни та поширення в Інтернеті інформації достовірного характеру мовою народу» (с. 173). Коментарі зайві, гору беруть емоції, але доля правди в немимовіль висловленому закиді є, а вона, як знає всяк суцый, завжди перемагає.

Маємо повне право констатувати, що сучасну енциклопедистику достойно поповнила серйозна праця. Порушені й кваліфіковано розв'язані в колективній монографії «Українська електронна енциклопедистика в соціогуманітарному вимірі» проблеми – про минуле, про сьогодення, а найбільше – про майбутнє. Окремі контури проведеного актуального дослідження знайдуть своє логічне, удокладнене, пронизане й насажене подихом нового часу продовження.